

De siste tidsvitnene

Lothe J, Storeide A, red.

Tidsvitner

Fortellinger fra Auschwitz og Sachsenhausen. 201 s, ill. Oslo: Gyldendal, 2006. Pris NOK 339 ISBN 978-82-05-36362-5

Jonassen M.

De overlevende

19 norske kvinner og menn forteller om sine liv i Hitlers fangeleirer. 372 s, ill. Oslo: Damm, 2006. Pris NOK 99 ISBN 978-82-04-13733-3

Det tynnes i rekene blant dem som opplevde krigen som voksne. Verden har gått videre – med nye erkjennelser, utfordringer og konflikter. Vi har tilgitt tyskerne for at de okkuperte landet vårt, men grøsser fortsatt over det som foregikk

i konsentrasjonsleirene. Fangene der var arrestert uten lov og dom, ofte bare på grunnlag av rase, etnisk tilhørighet eller tilfeldigheter. De ble satt til hardt arbeid, mishandlet, drept, gasset i hjel eller gjort til gjenstand for grusomme eksperimenter. Vi har hørt historiene før. Trenger vi å høre dem en gang til?

Ofta er det lettere å identifisere seg med enkeltmenneskers historier enn med tørre fremstillinger av storpolitiske og militære forhold i fortiden. De små historiene gjør den store historien mer levende. Slik kan også det vanvittige i Adolf Hitlers ideologiske og politiske prosjekt komme bedre frem. Gjennom enkeltmenneskers historier kan vi lære av fortiden og ha håp om at det som skjedde, ikke vil skje igjen.

Dette er bakgrunnen for disse to bøkene, som er basert på intervjuer med henholdsvis åtte menn og 19 kvinner og menn som overlevde Hitlers fangeleire. De fleste av dem har de siste årene vært med som tids-

vitner på skoleturer til konsentrasjonsleirene i Tyskland og Polen. De har en variert bakgrunn er – noen er jøder, andre var aktive motstandsfolk, atter andre var bare på feil sted til feil tid da de ble arrestert. De forteller sine dramatiske og gripende historier på nøktern, verdig og åpen måte og deler sine håp og gir råd for fremtiden.

Boken til Lothe & Storeide er uten tvil den beste. De åtte tekstene er strammere redigert

og tydeligere i sitt budskap. Jeg-formen brukes konsekvent, noe som gir større nærhet og troverdighet. Egne kapitler om Sachsenhausen og Auschwitz og om aksjonen i Telavåg utfyller bildet godt. Jonassens bok synes i større grad å være beregnet på yngre lesere, bl.a. er det en kort innledning om Adolf Hitler, holocaust og krigen i Europa. Teksten skjemmes stedvis av litt klossete formuleringer og uheldige redaksjonelle valg. Men historiene er like sterke. Vi trenger å høre dem for ikke å glemme. Dette er kanskje siste gang de som overlevde nazistenes konsentrasjonsleire forteller dem.

Petter Gjersvik
Tidsskriftet

Roman, beretning eller historie fra konsentrasjonsleirene?

Ulstein GSO.

Piggrådrosen

341 s. Oslo: Gyldendal, 2007. Pris NOK 199 ISBN: 978-82-05-37490-4

Høsten 1943 ble om lag 700 studenter ved Universitetet i Oslo arrestert og sendt til fangeleire i Tyskland for å oppdras til SS-soldater. De aller fleste endte opp i konsentrasjonsleiren Buchenwald, der de var vitne til nazistenes

grusomheter på nært hold. En av studentene skrev like etter freden tre manuskripter som ble liggende upublisert inntil hans sønnesønn, historiestudenten, 50 år senere ble kjent med dem. På grunnlag av de tre manuskriptene, andre kilder, lange samtaler og reiser til de aktuelle områdene har sønnesønnen laget sin debutroman.

Piggrådrosen er svært godt skrevet. Teksten veksler i tid, sted og perspektiv. Noen ganger er stilen nærmest dokumentarisk med faktaopplysninger, andre steder er den kommenterende med refleksjoner over moralske dilemmaer og historiefagets mange tolkingsmuligheter. Andre ganger har teksten en tydeligere fortellerstemme, men den tilhører flere, dels hovedpersonen, dels andre fanger, voktere, SS-offiserer eller lokalbefolkning. Dokumentarroman kan det kanskje kalles, en etablert og legitim sjanger som stiller store krav til forfatteren. Dette er historier om samhold, pinsler og dehumanisering.

På omslaget presenteres dette som «farfars historie». Farfar, som var medisinstudent, er navngitt med fornavn og/eller etter-

navn gjennom hele beretningen. Men i flere episoder tillegges han roller, ofte helte-roller, som han ikke alltid kan ha hatt. Fiksjon er tillatt i romaner, men når teksten er basert på faktiske hendelser med bruk av reelle navn burde forfatteren redegjøre for kilder, faktagrunnlag og bearbeiding – som kun er kjent fra boklanseringen. Dette er et paradoks – det er i det minste forvirrende – så lenge ett av forfatterens hovedpoenger er at beretninger preges av kilde, kontekst og ettertid. Det er også problematisk at flere navngitte, nå avdøde norske fanger fremstilles på en lite flatterende måte.

I forbindelse med boklanseringen skrev forfatteren en kronikk i Dagbladet, med en påfølgende, litt vond debatt, der han påpeker muligheten for sprik mellom faktiske hendelser, erindringer og tolkinger i beretninger fra tidligere konsentrasjonsleirfanger (1). Bøker med slike beretninger underslår ofte det faktum, mener han, at det også blant norske fanger kunne være intriger og maktkamp. Erindringer fargelegges og påvirkes av hvordan vi ønsker de skal være. Dette er banale, men likevel viktige poenger. Ved å fremstille dette vanskelige og følsomme stoffet i romanform blir det mulig å utfordre erindringene om hva som skjedde. Men ingen tekst er uten fortolkninger. Derfor kan heller ikke en roman korrigere fangers egne beretninger, bare supplere dem.

Ulstein har skrivetalent og store ambisjoner med sin bok. På mange måter lykkes han, men han snubler også grundig.

Petter Gjersvik
Tidsskriftet

Litteratur

1. Ulstein GSO. Uredelig om konsentrasjonsleire. Dagbladet 24.10.2007. www.dagbladet.no/kultur/2007/10/24/515989.html [31.1.2008].

Forakten for de svake

Foss Ø.

Kampen mod de mindreværdige

Auschwitz, videnskabens og kirkens forræderi. 173 s. Århus: Aarhus universitetsforlag, 2006. Pris DKK 198 ISBN 978-87-7934-279-8

Det er mer enn 35 år siden den norske moralfilosof Harald Ofstad (1920–94) hevdet at nazismens kjerne var at de sterke skulle styre over de svake og at det å være svak ble sett på som foraktelig og minderverdig (1). Tittelen på teologen

Øyvind Foss' bok om tysk vitenskap og Auschwitz spiller – godt dokumentert – på dette syn, selv om Ofstad ikke er med i litteraturlisten.

Dette er en revidert utgave av Foss' doktoravhandling fra 1987 (2). Han har siden skrevet bredt om rasebiologi, rasehygiene og eutanasi. Nyutgivelsen begrunner han med at det nå er vist tydelig at en rekke kjente vitenskapsmenn ikke bare var medvitende, men også medvirkende til dødelige eksperimenter med mennesker i konsentrasjonsleirene. Denne medviten og medvirkning, skriver han, er blitt særlig tydelig de siste årene og har også vært gjenstand for omfattende dokumentasjon og diskusjon i Tyskland. Foruten medisinen er det særlig teologenes og de kristne organisasjoners rolle han beskriver. Jeg vil konsentrere meg om medisinenes rolle.

Legene spilte en sentral rolle i det nasjonalsosialistiske Tyskland, først som ofre, så som premissleverandører og medløpere. Det nasjonalsosialistiske parti var alt i 1930 bekymret for den høye andel «ikke-ariske» leger, og etter maktovertakelsen tok partiet raskt konsekvensen av dette syn. Det nasjonalsosialistiske legeforbund hevdet i mars 1933 at intet yrke var «så forjodet (...) og så håpløst innvevet med folkefremmed tenkning» som medisinen. I 1933 utgjorde den da omtrent halve millionen tyske jøder under 1 % av Tysklands befolkning, men over 15 % av alle leger. Allerede 1. april 1933, kort etter Hitlers maktovertakelse, ble jødiske forretninger, advokatkontorer og legepraksiser besluttet boikottet. En uke senere, 7. april, kom forordningen om at jøder skulle fjernes fra sine embeter, og fra 22. april ble jødiske leger nektet refusjon fra trygdekassen. I løpet av fem år ble en sjettedel til en sjuendedel av alle tyske leger fjernet fra sine stillinger. Her ble ikke gjort unntak for banebrytende vitenskapsmenn eller folkekjære husleger (3).

De legene som var igjen, kom til å spille en viktig rolle i nazipartiet. Ingen annen profesjon hadde under den annen verdenskrig en så høy andel NSDAP-medlemmer som legene: 45 %. For mange var det ikke snakk om «passivt medlemskap», hver fjerde var i tillegg medlem av SA, 7 % av SS.

Etter hovedprosessen i Nürnberg mot de ledende nazistene ble det ført 12 prosesser til. To av dem var profesjonsprosesser – mot dommere og mot leger. I den siste var 23 leger tiltalt for å ha tatt del i medisinske eksperimenter på mennesker. De som flyktet, f.eks. Josef Mengele (1911–79) fra Auschwitz, skulle så telles i tillegg. Poenget, som også Foss gjør klart, er at man ved å velge ut noen få gjorde spørsmålet om forbrytelse til et særfenomen. Det er imidlertid i de siste 20 år kommet en omfattende litteratur som viser legenes brede deltakelse. At dette de første 25–30 år etter krigen ble nedtonet, skyldes flere forhold. Det var bruk for leger i Tyskland etter

krigen. Mange kjente NSDAP-leger inntok ledende stillinger i helsevesenet både i Vest-Tyskland og i DDR. Som medisinstudent i Oslo i 1960-årene leste mange av oss bøkene til anatomen Hermann Voss (1894–1987), professor i Jena. Da han kom til det okkuperte Polen i 1941, fikk han anledning til, senere veldokumentert, å spille ut hele sitt hat mot jøder og slaver. En annen grunn til uviljen blant tyske kolleger til å ta et oppgjør skyldtes den begeistring som Hitlers maktovertakelse i 1933 ble hilst med. Om mange av dem kan man si at de var høyt ærede kolleger i Weimarepublikken, høyt æret i Hitler-Tyskland – og høyt æret i etterkrigstiden.

Øyvind Foss' bok er viktig i kraft av perspektivet og de hendinger han beretter om. Mye av teksten blir imidlertid så detaljert at stoffet kanskje hadde vært mer vel-egnet i vitenskapelige artikler. Den blir stedvis også for fragmentert, det kan være vanskelig å holde fast ved hvor forfatteren vil. Det overskygger ikke at dette utvilsomt er en viktig utgivelse med perspektiver som går utover de forferdelige årene 1933–45.

Per E. Børdahl

Kvinneklinikken
Haukeland Universitetssjukehus

Litteratur

1. Ofstad H. Vår forakt for svakhet. En analyse av nazismens normer og vurderinger. Oslo: Pax, 1971.
2. Foss Ø. Drab i videnskabens navn. «Eutanasi» og forsøg med mennesker under nazismen. Doktoravhandling [dr.theol.]. Århus: Aarhus Universitetsforlag, 1988.
3. Hem E, Børdahl PE. «Nu er jeg beskeden. Og mer enn det.» Fra Tyskland til Norge i 1934. Tidsskr Nor Lægeforen 2000; 120: 3683–7.

Rystende om torturens ofre og utøvere

Birkeland SA.

Taget af tyskerne

Danskere i 2. verdenskrig. 589 s, ill.
København: Gyldendal, 2007. Pris NOK 299
ISBN 978-87-02-06048-5

engang en krig (1966). Også i Danmark var det motstand, medløpere og ofre. Med boken *Taget af tyskerne* har Sven Arvid Birkeland (f. 1939) ved Rehabiliterings-

og Forskningscentret for Torturofre boret seg inn i en av de verste byllene i dansk historie, den tortur og vold som ble øvet mot de som ydet motstand. Det var ikke bare Gestapo som sto for dette, det var også danske borgere, hvis virksomhet i all sin gru tilsvarer den vi kjenner fra Henry Rinnans (1915–47) aktiviteter i Norge.

Her er det ikke gjort noe forsøk på en kronologisk fremstilling, verken av krigsårene i Danmark, motstandsbevegelsen eller medløperiet. Boken er summen av intervjuer med nær 300 mennesker, det er – med Birkelands egne ord – «torturen, ofrene og bødlerne» som er temaet. Og selv om intervjuene nødvendigvis er redigert, er teknikken lytterens. Det er samtalepartnernes stemmer vi hører, ikke bare de som var med, der og da, men også ektefeller, barn, barnebarn. Tortur og vold kom til å prege livet, ikke bare til den torturerte, men også til dem som kom etter. Det er de virkelige langtidseffekter vi hører om. De mange stemmene gir sammen bildet av det vi opplever som det mest umenneskelige av alt, men som både historien og dagsjournalistikken demonstrerer, samtidig er altfor menneskelig.

Dette er en rystende bok, en av de mest følelses- og tankevekkende bøker jeg har lest om tidsepoken. Men hvorfor denne fremstilling så lenge etterpå – bidrar den ikke bare til kunnskap om noe som det blir færre og færre som husker? Er dette bare en av de mange bøker som kommer i selvpoppjørets navn (1)? Nei, boken har – om man tør si det – et enda viktigere sikte. I København har man i flere år arbeidet med torturofre fra bl.a. Midtøsten. En av dem som har arbeidet klinisk med disse pasientene, er bokens forfatter Sven Arvid Birkeland. Hans bakgrunn er bemerkelsesverdig. I en mannsalder var han overlege ved Odense Universitetshospital med ansvar for nyretransplantasjoner. En faglig og vitenskapelig aktivitet i det helt store format, inntil han i 2002 skiftet arbeidsplass til Rehabiliterings- og Forskningscentret for Torturofre, dit han tok med seg sin store kliniske og forskningsmessige erfaring og den arbeidskapasitet som var forutsetningen for begge deler. I 2004 startet han på det forskningsprosjektet som nå har resultert i en av de viktigste bøker om den annen verdenskrig som jeg kan huske å ha lest. Vi er langt borte fra de politiske og strategiske overveielser og militære operasjoner, men uhyre tett på det som i siste instans betyr noe – den enkeltes liv.

Per E. Børdahl

Kvinneklinikken
Haukeland Universitetssjukehus

Litteratur

1. Børdahl PE. En annen side av krigen. Anmeldelse av Emberland T, Roughtvedt B. Det ariske idol. Forfatteren, eventyreren og nazisten Per Imerslund. Tidsskr Nor Lægeforen 2005; 125: 3508.